

ŞİRKET-İ HAYRİYE'NİN KURULUŞU MESELESİ

ALİ AKYILDIZ

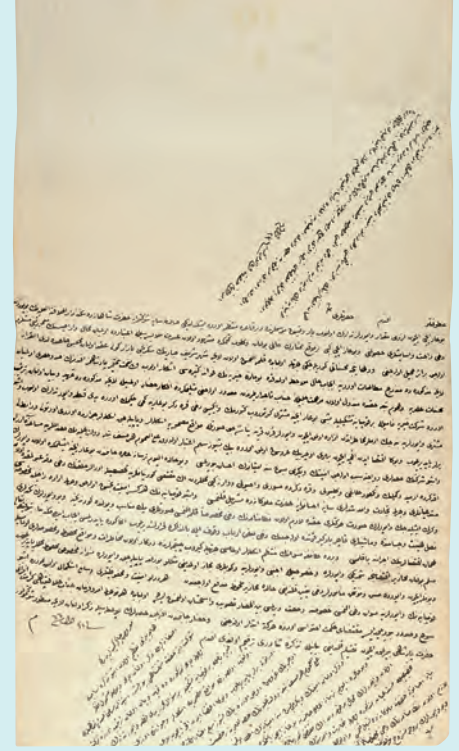
Hayli yakın döneme ait bir konu olmasına rağmen, İstanbul'da ve Osmanlı ülkesinde kurulan ilk yerli anonim şirket olan Şirket-i Hayriye'nin kuruluş tarihi hâlâ bir sorun olarak ortada durmaktadır. Çünkü, konuyla ilgili yazılan kitap ve makalelerin bir kısmında şirketin 1850 ve kahir bir çoğunluğunda ise 1851 tarihinde kurulduğu ifade edilir. 1851 tarihi, Şirket-i Hayriye'nin tarihî temelleri üzerine kurulu olan Şehir Hatları İdaresi tarafından da benimsenmiş olmalı ki 2011 yılını şirketlerinin 160. kuruluş yıldönümü olarak kutladılar; ayrıca, yetkililer internet sitelerindeki tariçede de kuruluş tarihi olarak 1851 tarihini vermektedirler. Literatürdeki bu yanlışlık, büyük bir ihtimalle Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya hitaben daha sonra kaleme alınan imtiyaz fermanının 16 Ocak 1851 tarihini taşımasından kaynaklanmaktadır. Oysa, imtiyaz fermanının verilmesi işlemi, bu tür imtiyazlı iktisadi faaliyetler için yerine getirilmesi gereken bir prosedür olup şirketin kurulmasını belirleyen bir olmazsa olmaz uygulama değildi. Netice olarak aşağıda metnini verdiğimiz Şirket-i Hayriye'nin kurulmasına dair irade, Şirket-i Hayriye'nin 1850 yılının sonbaharında kurulduğunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır.

Bu iradenin metninde şirketin kurulması hususunda sonraya bırakılan hiçbir konunun kalmadığı ve şirketle ilgili bilinen her şeyin

açıkça karara bağlandığı görülmüyor. Nitekim beşi Boğaziçi'nde yolcu taşımacılığında, ikisi de Boğaz'dan Karadeniz'e çıkacak yelkenli gemileri çekmekte kullanılmak üzere yedi gemiyle faaliyet gösterecek Şirket-i Hayriye isimli bir şirketin kurulması, vapurların yanaşacağı iskelelerin ve yolcuların vapur bekleyeceği kapalı bekleme salonlarının inşa edilmesi, vapurlardaki bekleme salonlarının kadınların erkeklerle bir arada olmaksızın rahat bir ortamda seyahat edebileceği bir şekilde düzenlenmesi, şirketin sermayesinin her biri 3.000 kuruş değerinde olan 1.500 hisse senedinden oluşması, imtiyaz süresinin 25 sene olması, o sırada Boğaziçi'nde yolcu taşıyan Tersane vapurlarının İzmit, Gemlik, Tekirdağ, Gelibolu, Missivri, Ahyolu ve Varna gibi yerlere tahsis edilerek İstanbul'un buralarla irtibatının kurulması, özette şirketle ilgili her türlü ayrıntı bu belgede söz konusu edilir.

Ahmed Cevdet Paşa ile Fuad Paşa'nın şirketin kurulmasına dair hazırladıkları rapor önce 15 Eylül 1850 tarihli hükümet oturumunda ele alınır ve Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığındaki hükümet üyeleri şirketin kurulması fikrini gayet olumlu bulurlar. Hükümet üyeleri daha da ileri giderek kurulacak şirketin hisse senetlerinden 157 tanesini almayı taahhüt ederler. Mustafa Reşid Paşa'nın bizzat kendisi yirmi hisse satın alır. Belgenin ekinde ayrıca şirketin 925 hisse senedini satın almayı taahhüt eden kişilerin isimleri ile aldıkları hisse miktarları da mevcuttur. Bütün bu hususlar Sultan Abdülmecid'in 30 Eylül 1850 (23 Zilkade 1266) tarihli iradesi ile onaylanır ve Şirket-i Hayriye'nin resmî kuruluş süreci tamamlanmış olur.

Atufetlü efendim hazretleri,
Boğaziçi için lüzumu miktar

1- Sultan Abdülmecid'in, Boğaziçi trafiği için yeterince vapur tedariki ve Şirket-i Hayriye'nin kurulması hakkında 30 Eylül 1850 tarihli iradesi (BOA, İ.DH, nr. 221/13077, lef 5)

vapurlar tedarik olunup yaz ve kış mevsimlerinde ve bir kaide-i muntazama üzere işletildiği hâlde sâye-i şevket-vâye-i hazret-i şâhânedeki sekene-i Dârülhilâfetilaliyye'nin bu yüzden dahi rahat ve âsâyışleri husulünü ve Boğaziçi gibi bir mevki-i mümtazın hâli bulunan ve gelip gitmekte meşhud olan usret mülâbesesiyle itibarda olmayan mahal ve arazisinin mâmuriyetini müstelzim olacak bir eser-i cemil olacağı ve daha nice muhassenatı görüleceği cihetle ol-bâbda kaleme alınmış olan lâyiha şehri-i şerif-i cârinin sekizinci pazar günü akd olunan Meclis-i Hâss'da lede'l-kırae lâyiha-i mezkûrede münderic mütalâat üzerine icab-ı hâl mülâhaza olunduktan bu madde-i hayriyyenin fevaid-i kesiresi âşikâr olup veli-nimet-i bi-minnetimiz padişahımız efendimizin had ve hasrı olmayan muhassenat-ı asriyye ve umum teb'a hakkında mebzul

olan merhamet-i celile-i cenâb-ı tâcdârilerinden mâdud olacağı teslim-gerde-i efkâr-ı huzzâr olmasıyla lâyiha-i mezkûrede temhid ve beyan olunan tertip üzere Şirket-i Hayriyye nâmiyle bir kumpanya teşkiliyle beşi Boğaziçi'ne müşteri götürüp getirmek ve ikisi dahi Karadeniz Boğazı'na gemi çekmek üzere yedi kıta vapur tedarik olunup ve işbu müşteri vapurlarına binecek adamlar muhatarattan âzade olmak için vapurlar karın karına yanaşacak suretle mevâki-i musammemeye iskeleler ve yapılacak iskeleler civarında üzeri örtülü ve râbitalı yerler yaptırılıp ve buna iktiza eden akçe için beheri üçer bin guruş olmak üzere bin beş yüz sehm itibar olunarak ale'l-umum her sınıf teb'a-i Devlet-i Aliyye'nin hisse almalarına müsaade-i seniyye erzân ve işbu şirketin hisseleri revacına sebep olacak emniyetin ve yirmi beş sene imtiyazın ihsan buyurulması ve bu hâlde el-yevm Tersane-i Âmire canibinden Boğaziçi'ne işlemekte olan vapurların Akdeniz'de İzmit ve Gemlik ve Tekfurdağı ve Gelibolu ve Karadeniz'de Missivri ve Ahyolu ve Varna gibi mahallerden en muktezi görünenlerine tahsisile oralar halkının dahi vukubulmakta olan müsted'ayatları vechile ticaret ve âmed şüdları sây-i ihsan-vây-i hazret-i mülûkânede teshil kılınması ve işbu kumpanyanın herkese emniyet-bahş olacak vechile idare-i dahiliyye-i mahsusası ve gerek işleyecek vapurların suret-i hareketleri hakkında lâzım olan nizamnamenin dahi mahsusen kaleme alınması suretleri pek münasip ve yolunda görüldüğüne ve bu vapurların tekneleri nasıl heyet ve cesamette ve mâşinleri kaçır bargir kuvvetinde olacağına dahi bazı erbab-ı vukuf ile bi'l-müzakere kararlaştırılıp ona göre yaptırılması icap edeceğine binaen bi-tevfikihi

Teâlâ hemen iktizalarının icrasına bakılması ve bir de taife-i nisvânın muntazam iskeleler olmaması cihetiyle girip çıkmalarında derkâr olan muhatarat ve mevâki-i mahfûza ve mahsusaları olmamasıyla müsellemler bulunan mehâzir iktizasınca şimdiki vapurlara ve hususile ecnebi vapurlarına rükûbleri mucâz olmadığı misillü bu defa yapılacak vapurlara nisvâna mahsus mahfuz mahaller yaptırılıp ve bunlar için vapurda müsinn ve mü'temen memurlar dahi tayin kılındığı hâlde mehâzir-i melhûza mündefi olacağından her türlü emniyet ve mahfuziyetleri vesaili istikmâl olunmak üzere işbu kumpanyanın vapurlarına nisvân dahi alınması hususuna ruhsat verilmesi beyne'l-huzzâr tasvip ve istihsan olunmuş ise de ol-bâbda her ne vechile emr ü ferman-ı cenâb-ı hilâfet-penâhi kerâmet-efzâ-yı sunûh ve sudûr buyurulur ise mukteza-yı hikmet-ihativası üzere harekete ibtidar olunacağı ve huzzâr cânibinden alınacak hisselerin pusulasıyla zikr olunan lâyiha manzûr-i şevket-mevfûr-i hazret-i padişahi buyurulmak için takdim kılındığı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendim.

Fî 20 Z[ilk]a[de] [12]66

Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki, Hâme-pîrâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiyye-i âsafaneleriyle zikrolunan lâyiha ve pusula meşmûl-i nazar-ı şevket-eser-i hazret-i şehinşâhi buyurulmuştur. İstizân-ı sâmi-i sadaret-penâhileri vechile lâyiha-i mezkûrede temhid ve beyan olunan tertip üzere Şirket-i Hayriyye nâmiyle bir kumpanya teşkiliyle ber-minvâl-i muharrer yedi kıta vapur tedarik olunup ol-suretle mevâki-i musammemeye iskeleler ve civarında üzeri örtülü yerler yaptırılıp ve buna iktiza eden akçe için beheri üçer bin guruş olmak üzere

bin beş yüz sehm itibar olunarak ale'l-umum her sınıf teb'a-i Devlet-i Aliyye'nin hisse almalarına ruhsat ve zikrolunan emniyetin ve yirmi beş sene imtiyazın i'ta olunması ve bu hâlde el-yevm Tersane-i Âmire cânibinden Boğaziçi'ne işlemekte olan vapurların mahall-i merkumeden en muktezi görünenlerine tahsisile müsted'ayat-ı mezkûre vechile ticaret ve âmed şüdün sây-i ihsan-vây-i hazret-i mülûkânede teshil kılınması ve ol-vechile lâzım olan nizamnamenin dahi mahsusen kaleme alınması ve bu vapurların ber-vech-i meşrûh bi-tevfikihi Teâlâ hemen iktizalarının icrasına bakılması ve her türlü emniyet ve mahfuziyetleri vesâili istikmâl olunmak üzere işbu kumpanyanın vapurlarına nisvân dahi alınması hususuna ruhsat verilmesi suretleri münasip ve yolunda görünmüş olmasıyla ol-vechile icra-yı muktezası şeref-efzâ-yı sunûh ve sudûr buyurulan emr ü ferman-ı hümayun-ı cenâb-ı hilâfet-penâhi icab-ı celilinden olarak evrak-ı merkume yine sây-i vâlâ-yı âsafilerine îade ve tesyar kılındığı muhat-ı ilm-i âli-i vekâlet-penâhileri buyurulduktan ol-bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 23 Z[ilk]a[de] sene [12]66

KAYNAK

BOA, İ.DH, nr. 13077, lef 5.